

Gizarte mugimenduen arteko aliantzak krisi globalaren testuinguruan

Mari Luz Esteban

UPV/EHUko Gizarte Antropologiako irakaslea eta AFIT Antropologia Feminista Ikerketa Taldearen koordinatzailea

Gizarte mendebaldarrak erabat aldatu dira azken hamarkadetan, maila guztietan: soziala, politikoa, ekonomikoa edo emozionala, are gehiago COVID-19aren inguruan sortutako krisia aintzat hartuz gero. Laburpen gisa esan dezakegu krisi guztiak larriagotu diren garaiotan bizi garela.

Beste argitalpen batzuetan zehaztu dugun moduan (Esteban *et al.* 2020, Barba *et al.* 2022), hauexek lirateke eraldaketa horien osagaietako batzuk: kohesioa eta gizarte ordenaren aldaketa, non gizarte harremanen desinstituzionalizazio prozesuak gauzatu diren (Touraine 2005); krisi ekologikoa muturrera sakontzea eta zaintza krisia agerian uztea (Herrero 2016); lan baldintzen prekarizazioa eta lan eskubi-deen galera, eta, horren ondorioz, gizarte desberdinkerien areagotzea (Gálvez 2013, Gaindegia 2016); eta demokrazia instituzionalari buruzko ezkortasuna (Subirats 2005), parte hartze sozialerako proposamen berrien sorrera (Santos 2004) eta ekimenen areagotzea (Martínez 2017). Aldaketa horiek guztiek subjektu politikoaren ulerkeran eragina izan dute,

eta baita politika bera ikusteko modu berriak bultzatu ere (Luxán *et al.* 2014, Esteban 2015).

Mende aldaketarekin, militantzia edo aktibismoa praktikatzeko ohiturak errebisatzen hasi ziren, gazteek bultzatuta, batez ere (Joxemi Zumalabe Fundazioa 2014); pixkanaka, lehenago ohikoak ziren molde sistematizatuagoak mantendu arren, ‘elkarrekin egoteko’ eta ‘gauzak elkarrekin egiteko’ deitu dugun eredu bat zabalduz joan da: abiatzen diren ekimenak ez dira derrigorrez iraunkorrak baizik eta zehatzak, denbora iraupen mugatua dutenak eta uneko konpromisoa eskatzen dutenak, baina mugimenduen eta eragileen arteko-tasuna saretzeko, hau da, gizartea modu sendoan ehuntzeko erabateko munta dutenak (Esteban *et al.* 2020). Egunotan, identitate politiko eta subjektibazio prozesu kontingenteak, deszentralizatuak eta dinamikoagoak eratzen ari dira, eta politika, inoiz baino gehiago, esperimentaziorako gune bihurtu da (Berardi 2013, Esteban 2015, Diz 2019, García 2019).

Artikulu honetan, zirriborratu dugun krisi testuinguru horri erantzuteko asmoz Euskal Herriko gizarte mugimenduen artean sortu diren aliantzak aztertzeke garatu dugun ikerketaren emaitza nagusiak aurkezten ditugu. Ikerketa prozesu horretan EHUko lau ikerketa taldetako kideok¹ parte hartu dugu bi proiektu burutuz: (1) *Komunitateak ehunduz herri ekimenetatik* izenekoa (2018), EHU eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren arteko hitzarmen batek finantzatua (*Etorkizuna Eraikiz* programan) (ikus Esteban *et al.* 2020); eta (2) Espainiako Ekonomia, Industria eta Lehiakortasun Ministerioak sustaturiko *Nuevas solidaridades, reciprocidades y alianzas: la emergencia de espacios colaborativos de participación política y redefinición de la ciudadanía* izeneko proiektua (CSO-2017-82903-R, 2018-2022).² 2021ean, pandemiak gizarte mugimenduen artean izan zuen eragina ere azertu genuen (ikus Barba *et al.* 2022 eta Eizagirre 2022).³

Bost urte hauetan, ekimen eta proposamen zehatzetan jarri izan dugu arreta, jarduerai, salaketei eta aldarrikapenei erreparatuz, baina baita kultur eta gizarte sorkuntzari (modu

zabalean ulertuta) ere. Hori dena honako premisan oinarrituta: gizarte mugimenduak ez dira soilik

botere politikoa edo erakundeak interpelatzan dituzten eragileak, edo aukera egitura jakin batzuen aurrean erreakzionatzen dutenak; aitzitik, bizitzarekin, materiarekin, munduarekin esperimintatzen dute, existitzeko modu alternatiboak sortuz. (Diz 2022)

Gure ibilbidean, gizarte mugimenduak bere osotasunean aintzat hartu baditugu ere, lau izan dira berariaz ikergai izan ditugunak: (1) kultur aniztasunaren, migrazioaren eta antiarrazakeriaren ingurukoa; (2) feminismoari eta genero berdintasunari dagokiona (behaketa unitate nagusia Emakumeen Etxeak izan direlarik); (3) euskararen aldeko ekimenak; (4) jasangarritasuna eta ingurumen justizia. Hala ere, bestelako mugimenduak ere kontuan izan ditugu, hala nola gazteen edo pentsionisten jarduerak.

Analizatu ditugun ekimenak asko eta askotarikoak izan dira: euskararen erabilera bultzatzeko indarrean jarritako praktiketatik, Emakumeen Etxeen esperientzia, arrazismoaren kontrako ekintza edo ekologia arloko proposamen anitzetaraino. Aztertutako ekimenen kokapenari dagokionez, bi maila konbinatu ditugu: udal mailakoa, analisiaren parte handi bat herri jakin batzuetan lekutu baitugu: Arrasate, Azpeitia, Bilbo, Donostia, Errenteria, Gasteiz, Hernani, Irun, Iruñea; eta zeharkakoa, hiri/herri desberdinak hartzen dituzten prozesuak ere jarraitu baititugu (hala nola euskalgintza, feminismo eta ekologia arloko kanpainak). Metodologiari dagokionez, hiru teknikez baliatu gara bereziki: (1) sako-neko elkarriketak (banakakoak eta taldekoak) eta eztabaida

Krisi testuinguruari erantzuteko asmoz Euskal Herriko gizarte mugimenduen artean sortu diren aliantzak aztertzeko garatu dugun ikerketaren emaitza nagusiak aurkezten ditugu

taldeak; (2) behaketa saioak; eta (3) iturri dokumentalen azterketa (tokiko ikerketak eta agerkariak, eskuorriak...).

Ikerketaren emaitzetan sartu baino lehen, hurrengo atalean, gizarte mugimenduei dagozkien termino eta definizioez jardungo gara.

Gizarte mugimenduak edo herri mugimenduak: apunte teoriko batzuk⁴

Esan bezala, gure interes behinena gizarte mugimendu jakin batzuen arteko lankidetzaz aztertzea izan da. Baina zertaz ari gara gizarte mugimenduez hitz egiten dugunean?

Enrique Larañak, 1999an, lau osagai aipatu zituen gizarte mugimendu bat ezaugarritzeko. Berarentzat, gizarte mugimendu batek: (1) elkartasuna eskatzen du; (2) bere existentzia da, berez, errealitatea hautemateko modu bat; (3) arau sistemaren mugak haustea dakar; (4) arau eta legitimazio berriak sortzeko gaitasuna du. Bere aldetik, Francisco Ullán de la Rosak, aurreko atalean politikaren mudantzez esan dugunaren ildo beretik, bost puntutan laburbildu ditu 2008ko krisitik aurrera eratuz joan diren mugimenduen ezaugarriak; haren ustez, mugimenduek: (1) kategoria lausotze bat mantentzen dute; (2) postpolitika deitu daitekeen fase batean inskribatzen dira; (3) aktibismoa dimentsio sozial berrietara zabaltzen dute; (4) globalizaziorako joera erakusten dute sare arkitektura baten bidez; eta (5) ikuspegi teoriko desberdinak artikulatzeko beharrari eusten diote.

Definizioak definizio, tematika hau jorratzen duten adituek behin eta berriro azpimarratzen dute 'gizarte mugimendu' kontzeptuaren polisemia (Palumbo 2014: 26). Beatriz Santamarinak horrela laburtu du: «Ez dago adostasunik ez pertzepzioan, ez edukietan, ez ikuspegietan, ezta *gizarte mugimendu* termino labainkorrak dakartzan esanahietan ere» (Santamarina 2008: 113). Esangura anitzekoa denez, baditu atzetik hainbat arrazoi:

kontzeptuala ez ezik politikoa ere baden eztabaida bati lotutako interpretazio esparru eta kategoria analitikoaren aniztasunari eran-

tzuten dio; ekintza politikoari dagokionez, ‘zaharra’ eta ‘berria’ denaren aurkakotasunari; eta kontzeptu sorkuntzako testuinguru soziohistorikoei, eta, ondorioz, gizarte jakin bateko egitura politiko-ekonomikoak eta ekintza kolektiboak aldatzeari. (Palumbo 2014: 26)

Eztabaida hau are konplexuagoa da dakigunean ‘gizarte mugimendu’ terminoa ez dela erabiltzen den bakarra. Gure ikerketaren kasuan, ‘gizarte mugimendu’ eta ‘herri mugimendu’ terminoak sinonimotzat hartu ditugu. Ekhine Eizagirrek adierazi moduan,

mugimendu sozial, gizarte- edo herri-mugimendu kontzeptuak darabiltzagunean, sozial, gizarte eta herri hitzek espazio, eremu, izaera edo identitateak ezaugarritzen dituzte eta mugimendu edo herrigintzak, ostera, mugimendua eta ekintza adierazten dute. (Eizagirre 2022: 9)

Latinoamerikan ere, azken denboran, ‘herri mugimendu’ izena aldarrikatzen ari dira. Mercedes Palumbok (2014) herrialde horietan egiten ari diren desplazamendu semantikoari buruz idatzi du, zeren gero eta gehiago ‘movimiento popular’ kontzeptua erabiltzen ari baita, zonalde horretan dauden ekintza kolektiboko esperientzien partikularutasuna birpentsatu eta klase sozialak eta bestelako aldagai batzuen garrantzia azpimarratze aldera. Esate baterako, Brasiletik, Alana Moraesek (2020) esan du, duela urte batzuk ‘gizarte mugimendu’ esamoldea borroka emergenteak ikusarazteko garrantzitsua izan bazen, gaur egun kontzeptu horrek gatazken eta bizimoduaren aniztasun heterogeneoa subjektu politiko singular batean eklipsatzeko arriskua duela, kapturatzeko errazagoa litzatekeen subjektua, hain zuzen (Diz 2022). Beraz, egile horientzat, ‘herri’ edo ‘herritar’ adjektiboak subjektibatze antagonistaren espazio baten balioa hartzen du. Dizek ideia horiek borobiltzen ditu esanez egungo herri mugimendu amerikarrak borrokatzen ari direla

jabegoa kentzeko, zapaltzeko eta esplotatzeko moduen aurka (politikoa, ekonomikoa, generokoa, etnia-arrazakoa). Klaseen bo-

rroka funtsezko ardatza da horiek ulertzeko, eta mendeko taldeek protagonismo handia dute. (*Ibid.*)

Euskal Herrira itzuliz, esan dezakegu gurean ohikoak diren ‘herri mugimendu’ edo ‘herrigintza’ terminoek gizarte bat ehuntzeko egitasmoez hitz egiten dutela, baina, aldi berean, euskal gizarteak jasan izan duen desjabetze prozesu politiko, kultural, generoko eta etnikoa salatzen eta borrokatzen ere baliagarriak zaizkigula, deskolonizazio epistemikoaren ariketa eta keinu bat eginez.

Goazen orain gure ikerketaren emaitza orokorrak laburtzera.

Mugimenduetan nabaritzen diren eraldaketak

Mende berriarekin batera mugimenduen antolaketari eta aktibismoa ulertzeari dagokienez sortu diren eraldaketen artean, mugimenduen barne osaketarena nabarmendu dezakegu. Hala, gizartean ezagunagoak diren mugimenduetan, ohikoak izaten diren hiru geruza antzematen dira: (1) muinean dagoen kide multzo txiki eta oso aktiboak osatzen duena; (2)

Herri mugimenduko
talde askotan
egiaztatzen den
berezitasuna bada
gazteen presentzia
txikia, eta, beraz,
belaunaldien arteko
lekuko aldaketa
bermatuta ez egotea

horren inguruan dagoen jende talde zabalagoa eta inplikazio maila askoz txikiagoa duena; eta (3) antolatua ez dagoen hirugarren geruza bat, tamainan handiena eta ekintzetan parte hartzen duen pertsonen osatua, batez ere ekitaldi jendetsuengan biltzen dena. Feminismoa-ri erreparatuta, esate baterako, hirugarren sektore horrek garrantzi handia hartu zuen 2018 eta 2019ko greba orokorretan (Esteban *et al.* 2020). Hiru sek-

tore edo geruza horien existentziak baditu abantailak (jende gehiago inplikatzeko edota jende askorengana heltzeko, adibidez), baina baita desabantailak ere, zeren konpromiso maila

oso desberdinak izateak mugimendua bera mantentzea eta teorikoki elikatzea zailtzen baitu.

Herri mugimenduen osaketarekin jarraituz, talde askotan egiaztatzen den bigarren berezitasuna bada gazteen presentzia txikia, eta, beraz, belaunaldien arteko lekuko aldaketa bermatuta ez egotea. Horretan ere feminismoa salbuespena izango litzateke. Hala ere, gazteek badituzte beren elkarteak, non aldaketak ere sumatzen diren proposamenetan edo aldarrietan.

Esandakoaz gain, liberatuen eta profesionalen presentzia areagotuz joan da herri mugimendu guztietan, eta baita egitasmo zehatzak dinamizatzeko adituak edo enpresak kontratatzeako praktika ere. Noiz edo noiz, ez dago guztiz argi erakundeen, enpresen eta mugimenduen arteko mugak non dauden, esate baterako, kulturgintzaren eremuan. Beste alde-tik, profesionalizazioa borondatezko konpromiso dinamika-ren kontra joan daiteke eta aktibismoaren autonomia ahuldu. Baina, profesionalizazioak baditu alde onak ere: proiektuak bermatzea eta prozesuetan parte hartzen duten guztien arteko botere harremanak bideratzea, batez ere.

Atal hau bukatzeko, feminismoari buruzko iruzkin bat. Egia da pandemiak gogor jo dituela mugimendu guztiak, bere argi eta ilunekin (ikus horri buruzko artikulua monografiko honetan); baina feminismoaren indarra ukaezina da, paper esanguratsua baitauka mugimendu misto gehienetan, bai genero desorekak ikusaraziz, bai metodologia parte har-tzaileagoak proposatuz edota botere dinamikak salatuz.

Herri mugimenduen arteko aliantzak eta gatazkak: posizio anizkoitzen garrantzia

Azterturiko herri eta leku guztietan topatu dugu mugimen-
duen arteko elkarlana, eta, oro har, eragileek oso modu bai-
korrean baloratzen dituzte aliantza horiek, nahiz eta agian
ez izan batzuek nahiko luketen bezain ugariak eta sakonak.
Elkarguneak aberasgarriak dira batak bestearen berri iza-
teko, gerturatzeako, aurreiritziak gainditzeko, konplizitateak

sortzeko eta, guztiaren gainera, indarrak batzeko. Aliantza horien bidez, errealago bihurtzen da politika egiteko modu kolektibo bat, zeinaren bidez «aldeztatik zehaztu gabeko zerbait asmatzen den» (Diz, Estévez eta Martínez-Buján 2022: 2).

Mugimendu eta norbanakoen posizio anizkoitzena ere bada dinamika bateratu horiekin zerikusia duen beste egitate deigarri bat: pertsona bat mugimendu edo jardura kolektibo batean baino esparru gehiagotan egon daiteke aldi berean, edo aktibista eta profesional moduan aritu, edota kargu politiko batean ere egon tarteka... Esperientzia anizkun hori diagnostiko zabalak edo esparruen arteko zubi lana egiteko trena baliotsua izaten da, baita mugimenduen arteko desadostasunak bideratzeko ere, baina mugimenduen edota erakundearen praktikak elkarrengandik ezberdintzeko zailtasunak sor ditzake, eta mugimenduen autonomiaren kontra joan ere.

Aliantza edo ekimen partekatuetan sortzen diren gatazkei dagokienez, esan behar da elkarlana bera batzuetan ez dela erraza, ez baita beti asmatzen formularekin, eta eztabaidak eta tentsioak sor daitezke. Taldeen eta kideen arteko tentsio eta gatazkei aurre egiteko, oinarrietara jotzea eta komuneari dauden elementuetan arakatzea izan da antzeman dugun estrategia nagusia. Unean uneko baldintzetara moldatzen jakitea ere bada gakoetako bat, aniztasuna errespetatuz, partaideen arteko horizontaltasuna landuz eta helburuak etengabe berrikusiz. Kanpo dinamizazioa ere lagungarria izan daiteke ahalegin horretan. Bestalde, gatazkei aurre egiteko dinamikean islatuta gelditzen da ere mugimendu bat noraino den gai horizontaltasunean funtzionatzeko eta demokrazia «zaintza kontu bat» (Puig de la Bellacasa 2017) bilakatzeko.

Mugimendu eta erakundearen arteko harremanak eta talkak

Aurrez aipatu dugun mugimenduen profesionalizazioa loturik dago beste joera batekin: herri mugimenduen

instituzionalizazioarekin, zeina, oro har, partziala izaten den eta arlo batzuetan beste batzuetan baino ageriagoa den. Gure ikerketan, adibidez, aztertu ditugun Emakumeen Etxeak fenomeno horren barruan koka daitezke. Josep Lobera eta Diego Parejok, Greziako Syriza eta Espainiako Podemos partiduen prozesuen harira, idatzi dute instituzionalizazioa dela «aktore politikoen egokitzapena estatuaren instituzio politikoen barne logiketara» (2020: 4) eta partidu horiek sorrarazitako «kale/instituzio» tentsioa aztertu dute. Dena den, argi dago, Bert Klandermans eta Jacquélien van Stekelenburgek (2011: 179) esan dutenez, «berariazko testuinguru nazional bakoitzak mobilizazio eta instituzionalizazio testuinguru espezifiko bat sortzen du[ela], eta, beraz, artikulua honetan planteatutako tentsioaren forma espezifiko bat» (in Lobera eta Parejo 2020: 17), monografiko honen artikuluetan ikusten denez.

Edozein dela instituzionalizazioaren maila, mugimenduen eta erakundeekiko harremana errealitate bat da euskal gizarteetan. Baina, erakundeekiko harreman hori *continuum* bat bezala ikusi behar da: mutur batean, elkarlan estua nabaritzen da (arloan feministan, adibidez); beste muturrean, aldiz, harremana gatazkatsuagoa da guk aztertutako ekimenen artean, sozioekologia arloko zenbaitetan, bereziki. Harreman horretan eragina duten osagaien artean, alderdien edo koalizioen ideologia, pertsonen jarrerak, erakundeen eragite maila edo mugimenduaren beraren izaera edo eremua leudeke.

Baina, gaiak eta gai horiek jorratzeko maila ere aintzat hartu behar dira. Eskubide edo aldarrikapen baten alde egotea (genero berdintasunaren edo ekologismoaren alde edo arrazismoaren kontra) plangintza errealista baten hasiera izan daiteke edo politikoki zuzena den keinu hutsa, jendearen bizi baldintzen aldaketa sakona ekarriko luketen proposamenetarako heldu gabe.

Proiektu zehatzen kudeaketari begiratuta, hainbat eragilek (gazteen taldeek, nagusiki) autogestioa lehenetsi eta diru iturri propioak bilatzen dituzte (jaietan txosnak jartzea,

adibidez). Aldiz, berdintasuna eta kulturartekotasuna lantzen duten elkarte askok kudeaketa mistora jotzen dute, hainbat udaletan Emakumeen Etxeek duten kudeaketa, alegia.

Eragileen eta erakundeen artean sortzen diren arazo asko erritmoen talkarekin lotuta daude: erakundeek edota profesionalek ez dituzte beti elkarteen erritmoak errespetatzen, proiektuak aurrera ateratzea helburu bakarra bailitzan, eta ez, aldiz, herritarrek komunitatearen zereginetan eta erabakietan parte hartzea eta pentsamoldeak aldatzea. Beste batzuetan, erakundeen burokratizazioak eta zurruntasunak ekimenen moteltzea ekartzen du.

Baina, zalantzarik gabe, kogestioaren eraginik ezkorrena mugimenduen tutorizazioa eta aktibismo tutelatua deitu duguna litzateke, hau da, herri eragileen dinamiketan teknikariak eta politikariak gidari izatea, eta elkarteak mendeko bihurtzea, horrek guztiak dakarren parte hartze sozialaren eta ikuspegi kritikoaren pobretzearekin.

Aniztasuna, errealtatea eta lanketa.

Aniztasunaren mugak

Gizarte eta kultur aniztasuna gure testuinguruen ezaugarri nagusietakoa da, eta, beraz, hainbat mugimenduren lanketa eta kezka ere bai. Halere, aniztasunaz hitz egitean, batik bat, migrazioaz, etniaz edo jatorri kulturalaz pentsatzeko joera gailendu da, baita mugimenduen baitan ere. Ondorioz, bigarren mailan gelditu ohi dira adina, klasea, hizkuntza, ideologia, sexualitatea, erlijioa eta abarreko aldagaiak. Horrek, beste ondorioen artean, 'hemengoak/kanpokoak' eta 'gu/besteak' bezalako dikotomiak iraunaraztea dakar.

Halaber, migratzaileen parte hartzearen mugez hitz egiterakoan, lan baldintza kaxkarragoak edo zaintzarako sare gutxiago dituztela aipatzen da sarri. Baina, gure ikerketaren arabera, migratzaileen presentzia murriztuaren arazo nagusia ez legoke horrenbeste elementu horiekin lotuta, baizik eta, parte hartuz gero, mugimendu edo ekimen mistoen koordinazio

edo zuzendaritza postuetan zein bilkura orokorretan bestee-kin batera egoteko sumatzen diren zailtasunekin.

Era berean, multikulturalismoa ahotik hortzera badarabilgu ere, paradigma hori asistentzialismotik eraikitzeke eta aniztasuna folklorizatzeko arriskua ere hortxe dago. Izan ere, hitzaldi eta jardunaldi askotan migratzaileen parte hartzea beraien testigantzak partekatzera mugatu ohi da, aditu estatusa aitortu gabe.

Idea batzuk, bukatzeko

Sinetsita gaude herri mugimenduen arteko lankidetzari begiratzea ezin baliagarriagoa dela gure gizartean nabaritzen diren eraldaketak hautemateko eta zehazteko eta baita sumatzen diren joera eta logika politiko berriak aztertzeke ere. Zentzu horretan, eta idealizazioan jausi gabe, esan daiteke euskal mugimenduak nahiko osasuntsu daudela eta jendea mobilizatzeko eta instituzioak astintzeko modu berrien sorrera etengabea dela, nahiz eta pandemiaren inguruan sorturiko krisi sakonak gogor jo dituen. Beste aldetik, azpimarratu nahi dugu, analisi orokorrak baliotsuak izan arren, lekuan lekuko behaketak eta gogoetak funtsezkoak direla, gertatzen diren bilakaerak tentuz haztatu ahal izateko. 🍷

Oharrak

1. Ikerketa taldeak hauexek izan dira: AFIT (Antropologia Feminista Ikerketa Taldea, HEFA Hezkuntza, Filosofia eta Antropologia Fakultatekoa), eta NOR, Ekopol eta Parte Hartuz ikerketa taldeak (Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatekoak). Lantaldean 25 ikertzailek parte hartu dute, Mari Luz Esteban eta Josu Amezaga Albizuren koordinaziopean.
2. 2021etik 2022ra, Gipuzkoako Foru Aldundiak sustaturiko *Gipuzkoako Emakumeen Etxeak indartzeko Lurralde Mailako Prozesuan* parte hartzeko aukera ere izan dugu.

3. Proiektuarekin loturiko beste lan batzuk ere burutu dira; zehazki, Gradu Amaierako Lan eta Master Amaierako Lan hauek: Ruiz (2019), Ariznabarreta (2021), Bariaín (2021), Biain (2021), Iturria (2021), Aguirre (2022), Berengan (2022), Gonzalez (2022) eta Rodríguez (2022).
4. Eskerrak eman behar dizkiogu Carlos Diz Reboaredori, 2022ko urtarilaren 13an antolatu genuen barne mintegian gizarte mugimenduen teoriari buruz eman zigun hitzaldiagatik, non atal honetan aipatzen ditugun zenbait egileren lanetan sakontzeko aukera izan genuen.

Bibliografia

- Aguirre Romero, Unai (2022): *Euskal protesta zikloak: gizarte mugimenduak, ekintza kolektiboa eta paradigma aldaketa*. Politika, Zientzia eta Administrazio Publikoko Gradu Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Ariznabarreta Bilbao, Ekaitz (2021): *COVID-19: Etorkizuneko bizimortua iruditatzeko leihoa. Antropozenoa eta politikotasunaren deuseza dakarren bizimortua-ren adierazlea*. Politika, Zientzia eta Administrazio Publikoko Gradu Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Barba Gassó, Marta; Guilló Arakistain, Miren; Zabalo Bilbao, Julen; Luxán Serrano, Marta; Arana Arrieta, Edorta; Bárcena Hinojal, Iñaki (2022): *Euskal Herriko gizarte-mugimenduak pandemia garaian. Egoeraren ondorioak, egokitzenak eta eszenatoki berriak*, Bilbo, EHU.
- Bariaín Ceña, María (2021): *Ecofeminismo y Participación. Caso Práctico en la Cooperativa Gure Sustraiak*. 'Partaidetza eta Komunitate-Garapena' Master Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Berardi, Franco (2013): *La sublevación*, Bartzelona, Artefakte.
- Berengan Mendaña, Estefanía (2022): *Participación para la transición: El diseño participativo para la construcción de un Índice de Sostenibilidad en la Comarca de Busturialdea-Urdaibai para la Transición Ecosocial*. 'Partaidetza eta Komunitate-Garapena' Master Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Biain Arrieta, Ane (2021): *Komunikazioaren papera Euskal Herriko gaur egungo gizarte-mugimenduetan*. Soziologiako Gradu Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Diz, Carlos (2019): 'Maneras de vivir: emoción, política e identidades en movimiento', *ANDULI. Revista Andaluza de Ciencias Sociales* 18, 93-117.
- (2022): 'Gizarte-mugimenduen inguruko mintegia'. EHUko Hezkuntza, Filosofia eta Antropologiako Fakultatea, 2022-01-13. Argitaragabea.

- Diz, Carlos; Estévez, Brais; Martínez-Buján, Raquel (2022): 'Caring Democracy Now: Neighborhood Support Networks in the Wake of the 15-M', *Social Movement Studies* 22(3), 361-380. doi: 10.1080/14742837.2022.2033115.
- Eizagirre, Ekhine (2022): *Euskal Herriko mugimendu sozialak sindemia garaian. Testuinguruari eta mugimenduen arteko aliantzei begirada kualitatiboa*. Gizarte Antropologiako Gradu Amaierako Lana. EHUko Hezkuntza, Filosofia eta Antropologia Fakultatea.
- Esteban, Mari Luz (2015): 'La reformulación de la política, el activismo y la etnografía. Esbozo de una antropología somática y vulnerable', *Ankulegi* 19, 75-93.
- (2020): *El feminismo y las transformaciones en la política*, Bartzelona, Edicions Bellaterra.
- Esteban Galarza, Mari Luz (arg.); Agirre Miguelez, Amaia et al. (2020): *Komunitateak ehunduz herri ekimenetatik / Tejiendo comunidades desde iniciativas populares*, Leioa, EHU (<https://web-argitalpena.adm.ehu.es/listaproductos.asp?IdProducts=USPDF202499>).
- Gaindegia (2016): *Des-herria. Hausturak eta etenak Euskal Herrian*, Andoain, Gaindegia/Ipar Hegoa.
- Gálvez Muñoz, Lina (2013): 'El recrudecimiento de las desigualdades de género en la España de la Gran Recesión', *Temas para el debate* 218-219, 42-44.
- García López, Ernesto (2019): *La construcción social del activismo en Madrid durante el ciclo 15M: subjetividades políticas y resistencia antiausteritaria*. Doktorego tesia. Madrilgo Unibertsitate Autonomoa.
- González Méndez, Olatz (2022): *Educación social en los movimientos juveniles de Bizkaia*. Gizarte Hezkuntzako Gradu Amaierako Lana. EHUko Hezkuntza, Filosofia eta Antropologia Fakultatea.
- Herrero, Yayo (2016): 'Economía feminista y economía ecológica, el diálogo necesario y urgente', *Revista de Economía Crítica* 22, 144-161.
- Iturria Carrillo, Fernando (2021): *Construyendo alternativas y resistencias: Un proyecto de acogida, comunitario y autogestionado en Artea-Basoa*. 'Partaidetza eta Komunitate-Garapena' Master Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Joxemi Zumalabe Fundazioa (2014): *Dabilen harriari goroldiorik ez. Militantzia eta horizontaltasunaz hausnartzen*, Donostia, Joxemi Zumalabe Fundazioa.
- Klandermans, Bert; Van Stekelenburg, Jacquelin (2011): 'Contentious performances: The case of street demonstrations', in M. J. Funes (arg.): *A propósito de Tilly. Conflicto, poder y acción colectiva*, Madril, CIS, 177-194.
- Laraña, Enrique (1999): *La construcción de los movimientos sociales*, Madril, Alianza.

- Lobera, Josep; Parejo, Diego (2020): 'La tensión entre institucionalización y movilización. Los conflictos internos en SYRIZA y Podemos', *Encrucijadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales* 19, a1903.
- Luxán, Marta; Ormazabal, Andere; Txurruka, Unai; Dañobeitia, Olatz (2014): 'Metamilitantzia. Herri mugimenduen baitatik gogoeta', *JAKIN* 203, 93-107.
- Martínez Palacios, Jone (koord.) (2017): *Participar desde los feminismos. Ausencias, expulsiones y resistencias*, Bartzelona, Icaria.
- Moraes, Alana (2020): *Experimentações baldias & paixões de retomada vida e luta na cidade-acampamento*. Doktorego tesia. UFRJ.
- Palumbo, Mercedes (2014): 'Un desplazamiento semántico, político y geográfico en la tradición de estudios sobre Movimientos Sociales: Aportes del concepto de movimiento popular', *Estudios* 32, 25-48.
- Puig de la Bellacasa, María (2017): *Matters of Care. Speculative Ethics in More Than Human Worlds*, Minneapolis eta Londres, University of Minnesota Press.
- Rodríguez Robledo, Carla (2022): *La comunicación interna y externa del movimiento feminista vasco. Estrategias de comunicación durante la pandemia*. 'Gizarte Komunikazioa' Master Amaierako Lana. EHUko Gizarte eta Komunikazio Zientzien Fakultatea.
- Ruiz Romo, Uxue (2019): *Txantxafrika proiektua ezagutzen: antolakuntzari eta harremanei begiratzen dien etnografia bat*. Gizarte Antropologiako Gradu Amaierako Lana. EHUko Hezkuntza, Filosofia eta Antropologia Fakultatea.
- Santamarina Campos, Beatriz (2008): 'Movimientos sociales: una revisión teórica y nuevas aproximaciones', *Boletín de Antropología. Universidad de Antioquía* 22(39), 112-131.
- Santos, Boaventura de Sousa (2004): *Democratizar la democracia. Los caminos de la democracia participativa*, Mexiko Hiria, FCE.
- Subirats, Joan (2005): 'Democracia, participación y transformación social', *Polis. Revista Latinoamericana* 12 (*Individualismo y bien común: los límites de las instituciones* zenbaki monografikoa).
- Touraine, Alain (2005): *Un nuevo paradigma para comprender el mundo de hoy*, Bartzelona, Paidós.
- Ullán de la Rosa, Francisco (2016): *Teorías sociológicas de los movimientos sociales*, Madril, Los Libros de la Catarata.